

چند پایتختی شدن کشور به منظور رهایی از تمرکز

(انتقال پایتخت فرهنگی)

سیروس شفق^۱، ندا رحمانی^۲، سودابه پاپی^۳

چکیده

تهران به عنوان مرکزیت سیاسی و اقتصادی کشور، همانند اکثر کلان شهرهای بزرگ جهان با مشکلات بسیاری روبروست از جمله آلودگی شدید هوا و مشکلات زیست محیطی، بحث زلزله خیز بودن تهران، کمبود آب مورد نیاز، ترافیک سنگین شهری و... در این رابطه برخی پایتخت بودن سیاسی و اقتصادی تهران را ریشه اصلی این مسائل قلمداد کرده و انتقال پایتخت به دیگر شهرها را راه حل نهایی رهایی از این مشکلات ارزیابی کرده اند. در مقابل، عده ای دیگر، به جای انجام هزینه های فراوان مادی برای انتقال، به ساماندهی تهران معتقدند. یکی از شیوه های نوین مدیریتی تراکم زدایی و تمرکززدایی است. در پژوهش حاضر برای تمرکز زدایی از کلان شهر تهران، انتقال پایتخت فرهنگی از گزینه های مورد بررسی در نظر گرفته شده است. در این پژوهش شش گزینه: شیراز، همدان، رشت، زنجان، یزد، مشهد مورد بررسی قرار می گیرند. نوع تحقیق در این پژوهش توصیفی، تحلیلی است. اطلاعات مورد نیاز برای پنج شاخص پژوهشی ساختارهای اجتماعی و فرهنگی، شرایط زیست محیطی، قرارگیری در پهنه های کمتر خطرناک، امکانات و زیرساخت های مناسب، جمعیت، با استفاده از اسناد و مدارک بدست آمده است، در تجزیه و تحلیل داده ها از تحلیل سلسله مراتبی AHP و با استفاده از نرم افزار Expert choice گزینه ها را وزن دهی نموده و با استفاده از نرم افزار Excel به دسته بندی و تعیین الویت های گزینه ها پرداخته، هم چنین از نرم افزار Arc Gis برای ترسیم نقشه بهره گرفته شده است، نتایج حاصل نشان می دهد شهر یزد با وزن ۰.۳۲۷ به عنوان پایتخت فرهنگی مناسب ترین گزینه می باشد.

واژگان کلیدی: انتقال پایتخت، پایتخت، تمرکززدایی، ایران، تهران.

^۱ استاد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

^۲ دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، پژوهشگاه مهندسی بحران های طبیعی شاخص پژوه - اصفهان، اصفهان، ایران nrahmani77@yahoo.com

^۳ کارشناس ارشد برنامه ریزی شهری، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

ایران، سرزمین کهنی است که از زمان هخامنشیان تاکنون بارها و بارها نسبت به تعویض و انتقال مرکز حکومت خود اقدام کرده است. از پایتختی شوش تا تهران ۳۹ بار انتقال مرکز صورت گرفته است که طی آن ۳۰ شهر به پایتختی برگزیده شده اند (کمانرودی، ۱۳۹۲: ۲۲۰)، شوش، پاسارگاد، شیراز، دامغان، اشک آباد، تیسفون، بیشاپور، کازرون، بخارا، نیشابور، مرو، زرنج، بخارا، اصفهان، همدان، ری، غزنین، سمرقند، هرات، گرگانج، مراغه، تبریز، اردبیل، قزوین، ساری، مشهد، کرمان و تهران، پایتخت های ایران کهن در طول تاریخ بوده اند که برخی پایتخت ها فقط یک بار و برخی دیگر چندین بار به عنوان پایتخت انتخاب شده اند و به آنها گاهی دارالخلافه، آستانه، حضرت و پایتخت و همچنین پایتخت بیلاقی و قشلاقی گفته اند. حکومت هایی مانند هخامنشیان چند پایتخت توأمان برای استفاده های گوناگون داشتند، حکومت هایی نیز مانند ساسانیان پایتخت خود را متمرکز در یک شهر می کردند (باستانی راد، ۱۳۹۰: ۳۱).

تهران به دلیل قرار گرفتن روی خط زلزله برای پایتخت بودن مناسب نیست، کارشناسان تأکید کردند، در صورت وقوع زمین لرزه شدید در تهران، نه تنها سازه های شهر، بلکه ساختار اداری و حکومتی کشور نیز دستخوش اختلال می شود و سازماندهی فعالیت های امداد رسانی را هم دشوار می کند (شیخی، آقا محسنی فشمی ۱، ۲۰۱۵: ۵۸).

تهران با توجه به نقش قانونی خود به عنوان پایتخت سیاسی کشور و نقش های دیگری که به تدریج و در اثر اعمال سیاست های تمرکزگرایی دولت به عنوان پایتخت های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور، همواره و به ویژه در سال های اخیر، با چالش ها و مشکلات فراوان اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، فضایی، محیط زیستی و امنیتی مواجه بوده است و مشکلات تهران فقط به مشکلات طبیعی و ساختاری آن محدود نبوده است. بلکه بسیاری از این مشکلات ناشی از سیاست های کلان اداره کشور و نظام های مدیریتی حاکم بر این منطقه است. تراکم بالای جمعیت و فعالیت های مختلف در مقایسه با توان های محیطی و اجتماعی این ناحیه از سرزمین از یک سو و نابسامانی و نبود نظام های مدیریتی کارآمد در ارتباط با عملکردهای گوناگون این کلان شهر از سوی دیگر، که سبب اصلی مشکلات یادشده است، موجب شده است مسئولان ملی و منطقه ای کشور، علاوه بر راه حل های موردی (موضوعی و موضعی) که در مقاطع مختلف طراحی، تصویب و اجرا می شوند، غلبه بر مشکلات این کلان شهر هر از گاهی به فکر جست و جوی راه حلی اساسی از قبیل انتقال پایتخت یا انتقال گروهی از فعالیت های کلان شهر تهران به نقاط دیگر کشور باشند (چلبی، ۱۳۷۵: ۱۸۵). با توجه به وضعیت شهر تهران موضوع طرح چند پایتختی کشور مطرح شده و مقاله حاضر در خصوص سنجش مناسب ترین گزینه برای انتقال پایتخت

فرهنگی برای کاهش تمرکز در تهران تدوین گشته است بدین ترتیب بعد از تحلیل و ارزیابی گزینه ها به ارائه پیشنهاد مناسب ترین گزینه برای چند پایتختی شدن کشور پرداخته شده است .

مبانی نظری

پایتخت

پایتخت به عنوان کانون سیاسی کشور و مرکز جاذبه و نفوذ فضایی جغرافیایی محسوب می شود و تمام عوامل سیاسی ، فرهنگی ، قومی ، اقتصادی ، تاریخی ، ارتباطی ، فنی و اداری را دربرمی گیرد. (حافظ نیا ، ۱۳۸۱: ۲۸۲) پایتخت مرکز اقتدار سیاسی کشور به شمار می رود و معمولاً محل استقرار سران سه قوه (مجریه، مقننه، قضائیه)، اعضای آنها، وزارتخانه ها، ادارات دولتی و سفارتخانه های خارجی است. در واقع، این مکان مرکزیت جغرافیایی، هندسی و یا کارکردی یک فضای جغرافیایی است که از یک سو نیروهای انگیزشی مستقر در آن، عناصر و عوامل انسانی و کالبدی فضا و جریانات و شبکه ها را به سوی خود جذب می کند و از طرف دیگر، نقطه مرکزی برای پخش پدیده ها، فرمانها و اعمال اراده سیاسی در اقصا نقاط فضای مربوطه به شمار می رود (احمدی پور و همکاران ، ۱۳۸۸: ۶).

عملکرد اصلی پایتخت ها

پایتخت از دو کارکرد ذاتی متفاوت برخوردار است: الف) جذبی و کششی؛ ب) دفعی و پراکنشی؛ یعنی انسان ها، جریان ها، مواد و شبکه ها را به سمت خود جذب می کند و پدیده ها، فرمان ها، دستورالعمل ها، عملیات کنترلی و نظارتی، تولیدات و ... را در سطح فضای مربوط پخش می کند (حافظ نیا، ۱۳۸۱: ۲۸۲).

تراکم زدایی در معنای عام

یکی از مسائل مهم در شیوه های مدیریت عصر جدید تراکم زدایی و تمرکز زدایی است. نخستین مرحله برای خروج از تمرکزگرایی، تراکم زدایی است. تراکم زدایی یعنی فن سازماندهی مبتنی بر توزیع مأموران و اختیارات در قالب یک شخص حقوقی، از یک اداره مرکزی به سوی اداره های غیرمتمرکز محلی. (رویم دیو ماراک ۲، ۲۰۰۹: ۸-۷) به عبارت دیگر، تراکم زدایی را می توان انتصاب و انتقال صلاحیت ها، قدرت های تصمیم گیری و امکاناتی دانست که در «توجیه نداشتن» تمرکز آنها در مرکز و افزایش بهره وری در سطح ملی از مقامات مرکزی به مقامات محلی صورت می گیرد (شمس، ۱۳۹۰: ۳).

تمرکززدایی

تمرکززدایی یک فرآیند سیاسی است که قدرت اداری - اجرایی، منابع عمومی و مسئولیت ها را از سازمان های حکومت مرکزی به سازمان های سطح پایین تر حکومتی، اعضای غیر حکومتی، سازمان های مردمی و غیر حکومتی یا کارکنان بخش خصوصی، انتقال می دهد (جانسن ۳، ۲۰۰۳).

اجرای تمرکززدایی

تمرکز زدایی ممکن است به دو طریق انجام گیرد:

تمرکز زدایی کارکردی: این روش اختیارات را به سازمان هایی انتقال می دهد که از نظر کارکردی تخصص دارند، مانند انتقال اختیارات از یک وزارتخانه مرکزی به شرکت عمومی.

تمرکززدایی حوزه ای: تمرکززدایی حوزه ای، اختیارات را به سازمان هایی عمومی انتقال می دهد، که در داخل مرزهای مشخص سیاسی قرار دارند، مانند استان ها، ناحیه ها و یافرمانداری ها (قالیباف، ۱۳۸۹: ۱۴۳).

اقدام های تمرکز زدایی در ایران قبل از انقلاب اسلامی

فکر اجرای سیاست تمرکز زدایی از آغاز مشروطیت در فکر بانیان آن وجود داشته است و در صدد بودند آن را به طور قانونی عرضه کنند. مؤید این نظر برای کاربرد نظام تمرکززدایی در مسائل اداری و سیاسی کشور، اصول چهارگانه متمم قانون اساسی سابق ایران است که در اولین دوره مجلس شورا به تصویب نمایندگان مردم رسید. با وجود اینکه مدت زمان طولانی از تصویب این قانون گذشته است، همه تلاش ها در این زمینه بی ثمر مانده است و موارد تصویبی آن در زمینه عدم تمرکز فعالیت ها حتی به طور آزمایشی نیز در یک ناحیه از کشور اجرا نشده است. بدین ترتیب، رویارویی با مقوله تمرکز در تهران به سال های دهه ۱۳۴۰ خورشیدی باز می گردد، هنگامی که برای نخستین بار طرح جامعی برای تهران تهیه شد. در این طرح، به سازماندهی مجدد پایتخت توجه شد. یکی دیگر از راهکارهایی که برای ساماندهی و کاهش تمرکز در تهران از سال های اولیه این دهه در کشور در پیش گرفته شده است، ایجاد زمینه های مساعد و انگیزشی برای انتقال فعالیت ها از مرکز به دیگر مناطق کشور بوده است (یاسوری و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۱).

اقدام های و راهکارهای تمرکززدایی در ایران بعد از انقلاب اسلامی

بعد از انقلاب اسلامی تا سال ۱۳۶۸، چندین گزارش توسط سازمان برنامه و بودجه شهرداری تهران و استانداری تهران در زمینه تمرکززدایی از تهران تدوین شده است. در سال ۱۳۶۵، شورای عالی اقتصاد طی مصوبه ای

ضرورت تمرکززدایی از تهران و شهرهای بزرگ دیگر کشور را متذکر شد. همچنین، در سال ۱۳۶۸ در لایحه برنامه توسعه پنج ساله اول جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۲-۱۳۶۸) و در متن اصلاحی آن بر ضرورت تمرکززدایی تهران و مهار رشد آن تأکید شد و در طی این برنامه بررسی چگونگی تمرکززدایی تهران به مهندس مشاور و گذار شد که گزارش توجیهی آن در سال ۱۳۶۸ انتشار یافت. در برنامه دوم و به ویژه از برنامه سوم توسعه به بعد، گسترش تمرکززدایی بر امور اداری و اجرایی و از طریق غیر متمرکز کردن برخی تصمیم های توسعه ای و واگذاری اختیارات لازم به مدیریت های استانی و محلی، به عنوان اصول این برنامه ها پذیرفته و عملی شد که در این راستا، طراحی و اجرای نظام درآمد - هزینه استان به عنوان نظام تصمیم گیری غیر متمرکز و متکی بر منابع و مصارف استانی شایان توجه است (وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۸۴: ۳۲).

انتقال پایتخت

فرایند جابه جایی و انتقال پایتخت، جریانی هدفمند و سازماندهی شده است که بنا به وضعیت کشورهای مختلف از نظر سیاسی امنیتی، اقتصادی، اجتماعی فرهنگی، زیست محیطی، باانگیزه و اهداف مختلفی محقق می شود. این جابه جایی تضمین کننده بهبود وضعیت پایتخت کنونی نیست، زیرا نمونه هایی (اسلام آباد، برازیلیا) دیده شده است که بعد از انتقال هم، همچنان بر روند مشکلات آن افزوده شده است، در واقع انتقال پایتخت، با تغییر ساختار دولت نیز ارتباط مستقیم دارد (شاتز، ۲۰۰۳: ۲).

عوامل تغییر پایتخت: موقعیت جغرافیایی، تغییرات اقلیمی، عوامل طبیعی زلزله و سیل، تغییرمسیر یک رودخانه، کم شدن آب های زیرزمینی، تهدیدات دشمن. به علاوه انتقال پایتخت با تغییر ساختار دولت نیز ارتباط مستقیمی دارد. حتی انتقال پایتخت، از جدیدترین روشها برای تشکیل دولت، ملت و هویت ملی است. در واقع، پایتخت به هر دلیلی که انتقال یابد، هدف نهایی آن تشکیل یک دولت قدرتمند و یک ملت منسجم و پایدار در بطن فرایند کنترل سیاسی، اقتصادی، فرهنگی کشور است. این عمل، فرایندی است که در آن کانون سیاسی شاهد جابجایی در زمینه مکان و فضای جغرافیایی است. این فرایند، حتی ممکن است باعث سلب تمام ویژگیهای پایتخت سابق شده و حوزه جغرافیایی جدید را به عنوان هسته اصلی دولت مربوطه توسعه ببخشد. پایتخت ها در بسیاری از کشورهای جهان، بارها در طول تاریخ شاهد فرایند جابجایی مکانی - فضایی بوده اند (احمدی پور و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۲۷).

در گذشته، امنیت، عامل اصلی انتخاب یا انتقال پایتخت بوده است، اما امروزه با توجه به پیشرفت فنون به ویژه در عرصه های امنیتی و تغییر شیوه های جنگی و همچنین اهمیت یافتن گردش اطلاعات و ارتباطات در این عرصه

عامل مذکور کمرنگ شده است و در مقابل مرکزیت ثقل اقتصادی اهمیت یافته است. امروزه اگر پایتختی انتخاب می شود یا انتقال می یابد، عمدتاً به دلایل غیرامنیتی است. تمرکززدایی، حل مشکلات موجود در یک پایتخت، تسلط مناسب بر اقتصاد کشور یا انتخاب رأس مناسب برای هرم سلسله مراتب شهری از آن جمله است. تجارب عملی انتقال پایتخت در کشورهای برزیل، پاکستان و آلمان و مباحث نظری طرح شده در ایران در قرن حاضر همگی شاهد این مدعا است که انتقال هیچ یک از پایتخت های کشورهای مذکور به دلایل نظامی نبوده است (مری و همکاران، ۵، ۲۰۱۶: ۵).

تجارب جهانی کشورهای دو پایتخته

بسیاری از کشورهای جهان نیز در حال حاضر دارای چندین پایتخت هستند که در ادامه به بررسی اجمالی آنها می پردازیم:

هند: یکی از کشورهای جنوب آسیا و دومین کشور پرجمعیت جهان است که شهر «دهلی نو» پایتخت سیاسی و اداری آن است. در کنار دهلی نو اما «بمبئی» یکی از شهرهای بزرگ و پرجمعیت هندوستان و «پایتخت تجاری» آن به شمار می رود.

ترکیه: که کشوری اوراسیایی است نیز دارای دو پایتخت است. «آنکارا» پایتخت سیاسی این کشور و «استانبول» پایتخت فرهنگی و اقتصادی و بزرگترین شهر ترکیه است.

عربستان سعودی: نیز از جمله کشورهای آسیایی و خاورمیانه است به پایتختی «ریاض». استان مکه پرجمعیت ترین استان این کشور و شهر جده پایتخت اقتصادی عربستان محسوب می شود.

هلند: کشوری است کوچک در شمال غربی اروپا که از جمله کشورهای دو پایتختی محسوب می شود. بر این اساس شهر «لااه» پایتخت سیاسی و اداری هلند و «بندر آمستردام» پایتخت بازرگانی و اقتصادی آن محسوب می شود.

سوئیس: نیز کشوری است در اروپای غربی که پایتخت آن شهر «برن» است و دو شهر جهانی «ژنو» و «زوریخ» قطب های اقتصادی این کشور به شمار می روند.

آلمان: آلمان دارای سه پایتخت است. «برلین» پایتخت سیاسی و اداری آلمان است. «هامبورگ» پایتخت بازرگانی اش و «فرانکفورت» پایتخت بانکی این کشور است.

آمریکا: نیز دارای دو پایتخت است. «واشنگتن» پایتخت سیاسی و رسمی این کشور است و شهر «نیویورک» پایتخت مالی این کشور محسوب می شود.

آفریقای جنوبی: نیز در زمره کشورهای چند پایتخته قرار دارد. مقرر دولت و ریاست جمهوری در «پرتوریا»، پارلمان آفریقای جنوبی در «کیپ تاون» و قوه قضائیه آن در «بلوم فونتن» مستقر است و پرجمعیت‌ترین شهر این کشور نیز ژوهانسبورگ است.

مراکش: نیز یکی دیگر از کشورهای قاره آفریقا است که دارای دو پایتخت است و شهر «رباط» پایتخت اداری و سیاسی آن محسوب می‌شود در حالی که شهر «دارالبیضا» پایتخت اقتصادی و بزرگترین شهر این کشور است.

پایتخت کشور استرالیا نیز شهر «کانبرا» است و شهرهای «سیدنی» و «ملبورن» دو شهر بزرگ استرالیا و پایتخت گردشگری این کشور محسوب می‌شوند.

بولیوی: نیز کشوری در آمریکای جنوبی است که پایتخت سیاسی آن شهر «لاپاز» و پایتخت قضایی این کشور شهر «سوکری» است. (namehnews.com)

محدوده مورد مطالعه

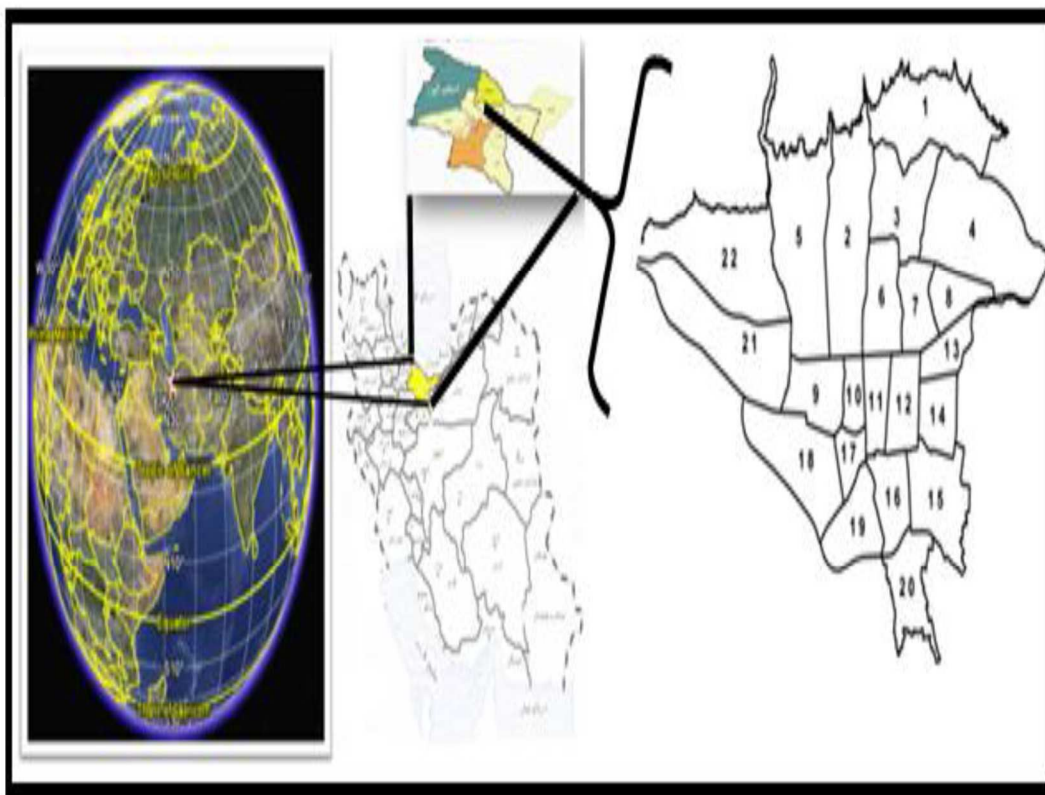
تهران بزرگترین شهر و پایتخت ایران و مرکز استان تهران و شهرستان تهران است. جمعیت آن ۱۲۴۵۲۲۳۰ نفر است. (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵).

جدول ۱: جمعیت تهران در سال های ۹۵-۱۳۶۵

سال	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
تعداد جمعیت	۷۵۳۶۱۵۲	۹۴۰۴۷۵۴	۱۲۲۶۰۴۳۱	۱۱۳۰۵۸۳۲	۱۲۴۵۲۲۳۰

(مرکز آمار ایران نتایج کلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵)

مساحت این شهر ۷۳۰ کیلومتر مربع است. شهر تهران، در شمال کشور ایران و جنوب دامنه رشته کوه های البرز واقع شده است. از دهه ۱۳۴۰ تهران مرکز جذب مهاجران زیادی از سرتاسر ایران بوده است. تراکم جمعیت در تهران بین ده هزار و هفتصد تا بیش از یازده هزار تن در هر کیلومتر مربع برآورد می شود که بنا بر آمار، بیستمین شهر پر تراکم جهان است. در بررسی ساختمان زمین شناسی و ناهمواریهای تهران دیده شده که این منطقه روی گسل های متعددی قرار گرفته است که درتشدید حرکات لرزه خیز و تخریب بیشتر حاکی از فعالیت زمین، نقش دارد. با گسترش شهرنشینی و روند توسعه فیزیکی شهر از هر سو، ساخت و سازهایی در حریم و روی گسلهای بزرگ و لرزه زای شهر صورت گرفته است (محمودیان، ۱۳۸۴: ۸۰).

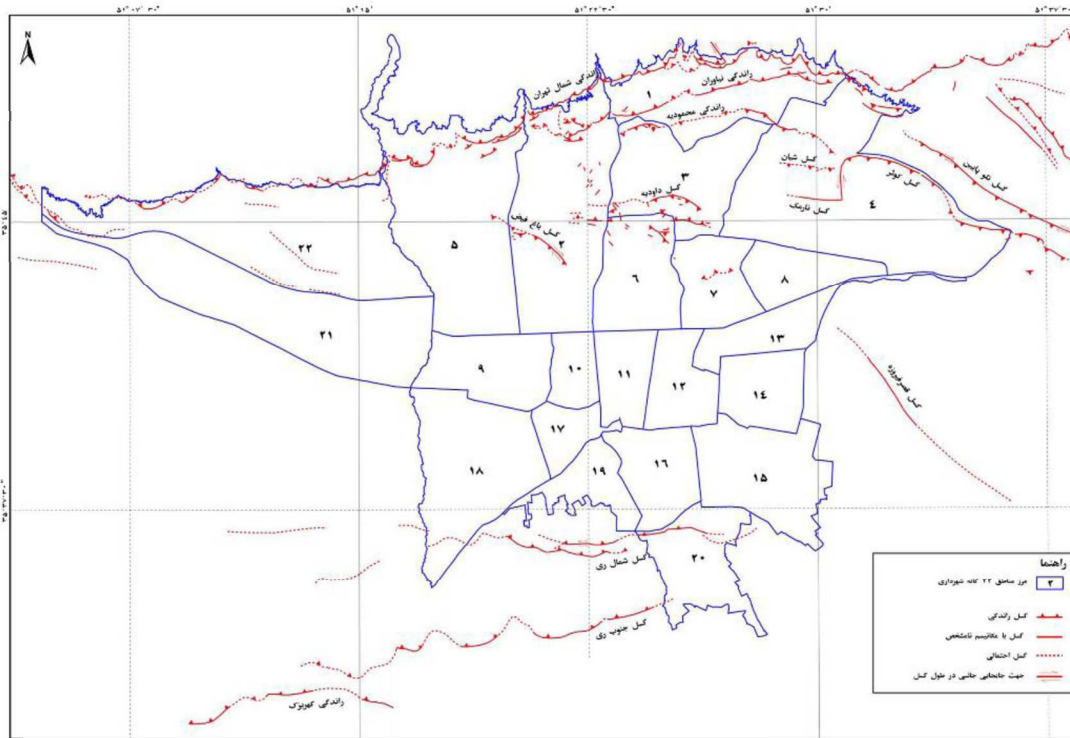
شکل ۱: نقشه موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه (قراگوزلو و همکاران ، ۱۳۹۰)

تهران و مشکلات برنامه ریزی شهری و جغرافیایی آن

شهر تهران از نظر زمین لرزه جزء مناطق پرریز (۸ تا ۱۰ درجه مرکالی) به شمار می آید. گسل هایی که در تهران و حومه تا شعاع ۱۵۰ کیلومتری مرکز شهر قرار دارند، عبارت اند از گسل مشاء، گسل شمال تهران، گسل ری، گسل طالقان، گسل ایوانکی و گسل ایپک که بررسی رفتار آن ها حائز اهمیت است (کمارانودی کوجوری ۶، ۲۰۰۵: ۶۱). شهر تهران، به طور پیوسته در معرض خطر سیل قرار دارد. از دلایل اصلی این موضوع، می توان اختلاف ارتفاع زیاد، شرایط اقلیمی خاص، وجود رودخانه های فراوان مانند رود کرج، رود دربند، رود چیتگر و مسیل های متعدد و قرار گرفتن شهر تهران در پای کوه را نام برد. همچنین در شهر تهران، ۱۲ حروزه آبریز بالادست مسلط برآب و ۱۴ کیلومتر نوار مولد سیل از دارآباد تا غرب دره فرحزاد وجود دارد (رفین و همکاران ۷، ۲۰۰۸: ۱۸).

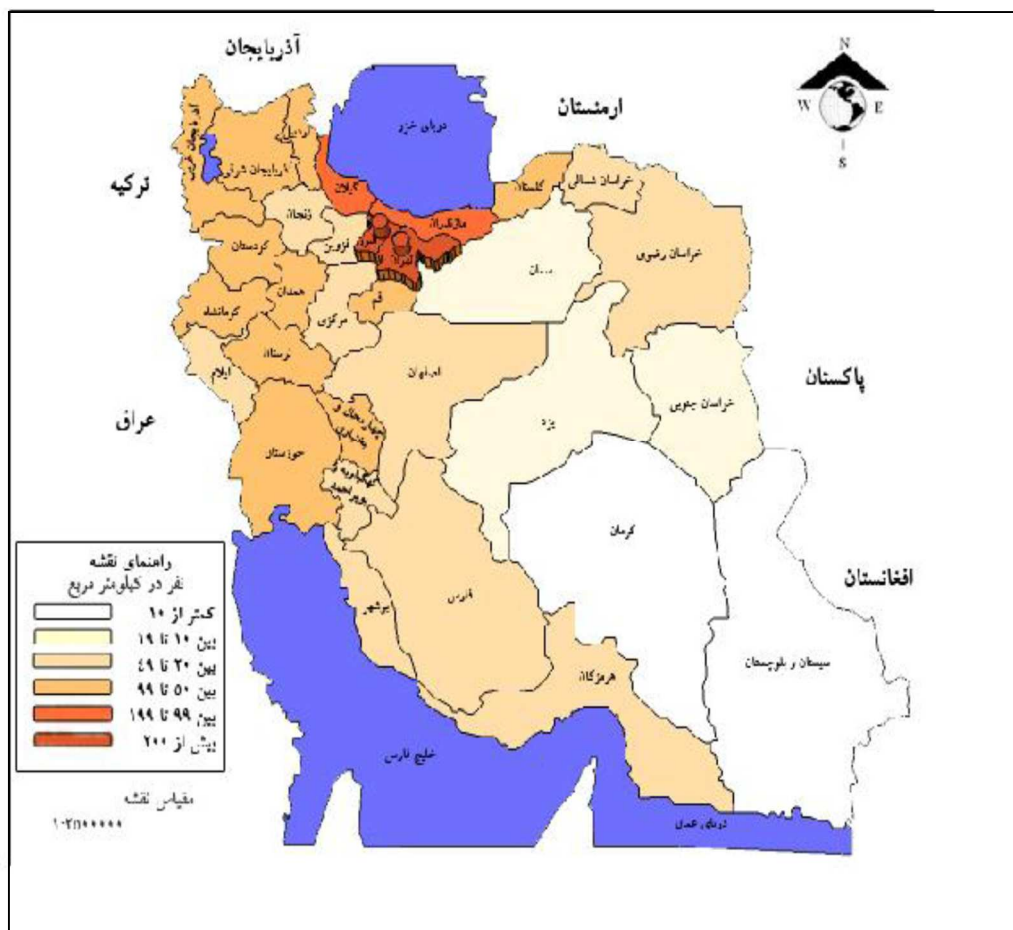
6 Kamranodi Kojuri

7 Rafiyan et al

شکل ۲: پراکندگی گسل ها در شهر تهران و اطراف آن (گلی و عسگری، ۱۳۸۷)

تهران تا پیش از بنیان گذاری سلسله قاجار و برگزیده شدن به عنوان پایتخت ایران، شهری کوچک با ۱۵۰۰۰ تن جمعیت در سال ۱۱۶۴ بود؛ اما از آن زمان به بعد، جمعیت آن رو به رشد نهاد و در اواسط دوره قاجار به بزرگ ترین شهر ایران تبدیل شد. در سرشماری سال ۱۲۶۴ جمعیت تهران ۱۴۷۲۰۶ نفر اعلام شد. ۱۰۱۸۹۳ نفر از تهرانی ها در آن زمان مالک و ۴۵۳۶۳ نفر مستأجر بودند. بر اساس نخستین سرشماری رسمی که در سال ۱۳۳۵ انجام گرفت، این شهر با ۱۵۶۰۹۴۳ تن جمعیت، پرجمعیت ترین شهر ایران بوده است. همچنین بر پایه آخرین سرشماری رسمی که در سال ۱۳۹۰ انجام گرفت، جمعیت تهران، ۱۲۲۲۳۵۹۸ تن بوده است. توزیع جمعیت در مناطق دارای پراکندگی بسیاری است. غرب تهران با وجود پهناوری بیشتر دارای جمعیت کمتری است. این می تواند به علت وجود فرودگاه مهرآباد در غرب شهر تهران باشد. همچنین میزان زادآوری در جنوب شهر تهران بیشتر است. خوابگاه های دانشجویی در منطقه ۶ تهران، بافت جمعیتی و اجتماعی این منطقه را کاملاً تحت تأثیر قرار داده است (لطیفی، ۸، ۲۰۰۵: ۱۵۰).

شکل ۳: تراکم نسبی جمعیت در استانهای کشور (ابراهیم زاده و همکاران، ۱۳۹۵)

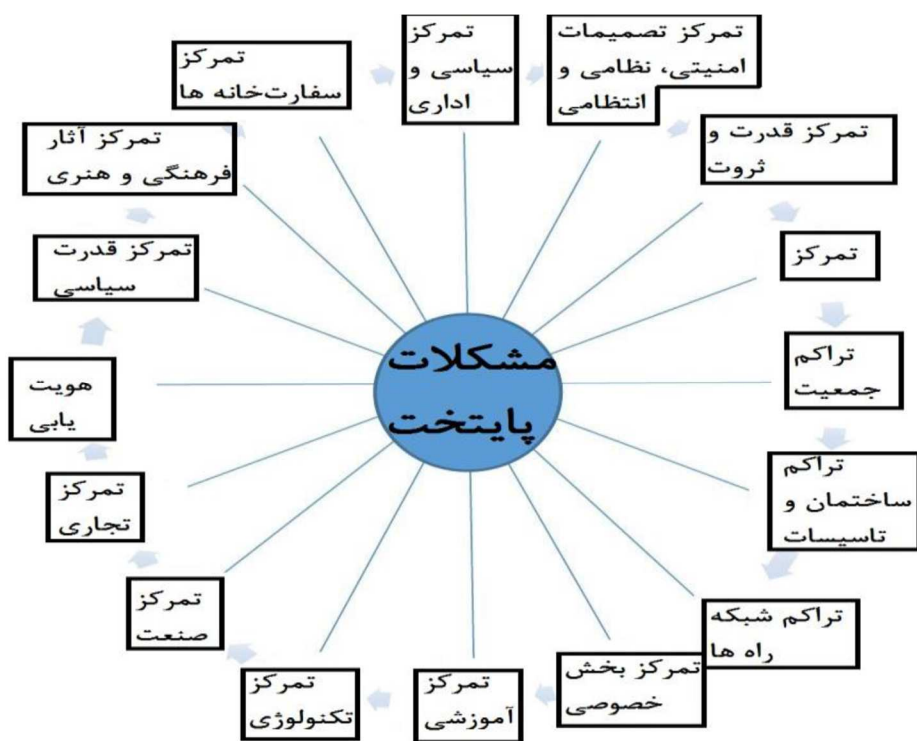
موافقان انتقال پایتخت در ایران

طرفداران انتقال پایتخت دلایل زیادی برای انتقال از تهران مطرح می کنند که به مهم ترین آن ها اشاره می کنیم: احتمال وقوع زلزله: ایران از جمله کشورهای زلزله خیز جهان است و بیش از ۹۰ درصد مناطق آن روی نوار زلزله واقع شده اند. کلان شهر تهران نیز نه تنها از خطر زلزله ایمن نیست، بلکه سال هاست که در انتظار زلزله ای ویرانگر با قدرت بالای ۷ ریشتر به سر می برد. بر اساس مطالعات آماری و زلزله هایی که پیش از این در ناحیه ری و تهران ثبت شده، با احتمال بیش از ۷۰ درصد به طور متوسط هر ۱۵۸ سال زلزله ای ویرانگر در این ناحیه رخ داده است. به عبارتی، دوره بازگشت زلزله های تهران در حدود ۱۵۰ تا ۲۰۰ سال است و به دلیل اینکه از آخرین زلزله نیرومند بیش از ۱۷۰ سال گذشته، احتمال وقوع زلزله در تهران قوی است.

کارشناسان معتقدند، عامل اصلی وقوع زلزله در تهران وجود بیش از پانزده گسل در این منطقه است که سه گسل آنها هر یک به تنهایی پتانسیل ایجاد زلزله ای با قدرت بیش از ۷ ریشتر دارد. آنان بر این باورند، در صورت

وقوع زلزله در این کلان شهر که حدود ده میلیون نفر ساکن دارد و مرکز سیاسی، اقتصادی و فرهنگی کشور به حساب می آید، فاجعه ای بزرگ رخ خواهد داد (فیروزی، ۱۳۹۲: ۴۵).

آلودگی هوا: سه عامل مهم آلودگی هوای تهران عبارت اند از: دود ناشی از انواع سوخت ها، موقعیت جغرافیایی و کمی بارندگی (شایان، ۱۳۸۸: ۸۰). جدیدترین بررسی های سازمان بهداشت جهانی نشان می دهد که تهران یکی از آلوده ترین شهرها و پایتخت های جهان است به طوری که هر دقیقه تنفس در تهران برابر با کشیدن نه نخ سیگار است. خطر آلودگی هوای تهران ۳۸ برابر استاندارد جهانی است و بحرانی بودن هوای این شهر زنگ های خطر را برای مسولان به صدا درآورده است (مهردی، ۱۳۸۸: ۵).

شکل ۴: پایتخت (پاپلی یزدی، ۱۳۹۴)

مخالفان انتقال پایتخت در ایران

تصمیم به انتقال پایتخت همواره واکنش ها و مخالفت هایی را در پی داشته است. مخالفان طرح انتقال پایتخت به راهکارهای زیر معتقدند:

بازسازی بافت فرسوده و مقاوم سازی تهران با فناوری های جدید برای مقابله با زلزله و امیدواری به امکان پیش بینی زمان و مکان وقوع زلزله در آینده با توجه به پیشرفت های شگرف دانش بشری.

فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی شهری چشم انداز آگرس (دوره ۱۳، شماره ۴۹، پائیز ۱۴۰۰)

با توجه به اینکه آلودگی هوای تهران یکی از عوامل انتقال پایتخت مطرح می شود و در حالی که حدود هشتاد درصد آلودگی هوای آن نیز ناشی از خودروهاست ، می توان با استفاده از فناوری های جدید و تغییر و تبدیل سوخت خودروها بخشی از مشکلات ناشی از آلودگی را برطرف کرد . همچنین با توسعه حمل و نقل عمومی از جمله مترو و مدیریت یکپارچه شهری می توان در جهت کاهش استفاده از خودروهای شخصی اقدام کرد (فیروزی ، ۱۳۹۲ : ۴۴) .

توسعه زیرساخت ها و بستر سازی های لازم برای رسیدن به الگوی دولت الکترونیک .

توزیع منطقی و عالمانه صنایع ، فعالیت های اقتصادی ، آموزشی ، خدماتی و در سراسر کشور با توجه به آمایش سرزمین .

با توجه به اینکه تهران در بیش از دویست سال از تاریخ اخیر ایران در دوره سه حکومت قاجار ، پهلوی و جمهوری اسلامی پایتخت بوده ، ویژگی منحصر به فردی را کسب کرده است . از جمله بسیاری از حوادث و رویدادهای تاریخی مشترک ایرانیان در این مکان رقم خورده است . علاوه بر این از لحاظ بافت و ترکیب جمعیتی ، تهران همانند درخت پیوندی ، تابلوی تمام نمایی از ایران (ایران کوچک) است . نگاه ایرانیان داخل و خارج کشور به تهران ، یک نگاه هویتی و نماد عینی از ویژگی های جغرافیایی و تحولات تاریخی است .

اگر برخی احتمال وقوع زلزله را ضرورت انتقال پایتخت می دانند ، باید گفت : زلزله یک امر طبیعی است و بسیاری از کشورهای پیشرفته با آن کنار آمده اند تا جایی که حتی زلزله هایی با بزرگی ۷ ریشتر دیگر تلفات انسانی ندارند . راه حل دنیای پیشرفته برای مقابله با زلزله استفاده از دانش و فناوری است . به علاوه اگر قرار بود در کشوری مثل ژاپن از این راه حل استفاده شود ، همه شهرهای این کشور باید تخلیه و به نقطه ای دیگر از دنیا منتقل می شدند (همشهری ، ۱۳۸۹ : ۸) .

جدول ۲ : دیدگاه های کلان در مورد حل مشکلات تهران

نگرش آن ها	دیدگاه
این دیدگاه تمرکزگرایی در نظام سیاسی کشور را علت اصلی تجمع امکانات و فعالیت ها در تهران دانسته و معتقد است با شکستن این تمرکز و تفویض قدرت سیاسی و اقتصادی به سطوح پایین تر ، تمرکز فیزیکی یعنی تراکم جمعیت و فعالیت ها هم به تدریج شکسته می شود و در نقاط دیگر سرزمین پراکنده خواهد شد . و همانیکه به ایجاد تعادل و توازن در مناطق مختلف کشور خواهد انجامید و هم می توان این فرآیند را به عنوان راهکاری برای حل مشکلات تهران و حذف نیاز به انتقال سیاسی پایتخت به کار گرفت .	اجرای سیاست های عدم تمرکز و تفویض اختیار به سطوح پایین تر اجرایی اعم از سطوح بخشی و منطقه ای
تهران و عملکرد پایتختی تهران مانند دوقلوهای به هم چسبیده ای اند که در عناصر اصلی حیاتی مثل قلب و مغز با یکدیگر مشترک است و جداسازی آن ها	در هم تنیدگی بنیان های اقتصادی - اجتماعی و کالبدی تهران به عنوان ظرف

<p>با پیشرفته ترین اعمال جراحی هم به مرگ یکی از آن ها و با هر دو خواهد انجامید. در واقع، طرفداران این دیدگاه معتقدند که اجرایی شدن سناریوی انتقال پایتخت ممکن است مسائل و بحران هایی را که تهران هم اکنون با آن دست و پنجه نرم می کند، در کوتاه مدت تخفیف دهد، یا حل کند، اما پیامدهای این جدایی موجب بروز مسائل و مشکلات دیگری خواهد شد که کمتر و سهل تر از مشکلات فعلی نخواهد بود.</p>	<p>و پایتخت سیاسی کشور به عنوان اصلی ترین مظروف آن</p>
<p>در این دیدگاه تا زمانی که عدم تعادل های فضایی در سرزمین وجود دارد، مجموعه شهری تهران با برخورداری از جاذبه ها و امکانات مختلف زیربنایی و تجهیزاتی مانند یک قطب مغناطیسی براده های ریز و درشت را به سوی خود جذب می کند و در یک چرخه تکراری موجب تشدید این عدم تعادل خواهد شد. در این دیدگاه، برای شکستن این دور باطل و کاستن از تراکم تهران، انتقال پایتخت مد نظر نیست. در عوض، به دو راهکار دیگر به طور همزمان توجه می شود. اول جلوگیری از استقرار فعالیت های جدید و به ویژه فعالیت های غیر ضروری و تراکم زا در تهران و همزمان با آن اهتمام به گسترش تعادل های منطقه ای در سطح سرزمین برای ایجاد مزیت های رقابتی در آن ها برای رقابت با تهران.</p>	<p>آمایشی، حل مسائل و مشکلات تهران را باید در سطح ملی جست و جو کرد و نه در خود این کلانشهر</p>
<p>این عملکردها برخی متعلق به فعالیت های صنعتی، برخی جزء عملکردهای با مقیاس فراشهری (مثل دانشگاه ها، بیمارستان ها، اتحادیه ها، انبارداری ها و جز آن) و یا برخی دیگر، شامل شرکت ها یا سازمان های وابسته به عملکردهای حکومتی بوده اند.</p>	<p>انتقال برخی عملکردهای غیر ضروری و مزاحم از تهران</p>
<p>اگر تحولی در امکانات سخت افزاری، نرم افزاری و فرهنگ سازی برای به کار گیری بهتر و بیشتر فناوری های نوین، به ویژه فناوری ارتباطات و اطلاعات در مدیریت امور شهری به عمل آید، نیازی به انتقال پایتخت نیست و مجموعه این اقدام های می تواند تهران را از بحران های فعلی نجات دهد.</p>	<p>تحولی در راستای مدرن سازی نظام های مدیریت شهری</p>

(مدنی، ۱۳۸۹)

بحث و یافته ها

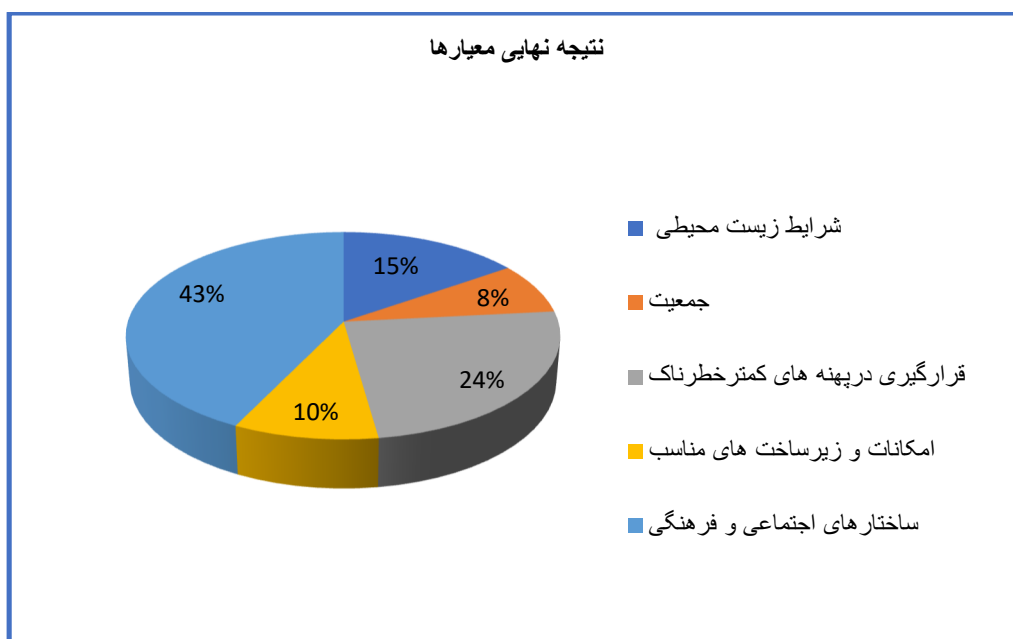
پژوهش حاضر در راستای تمرکز زدایی از شهر تهران برای انتخاب مناسب ترین گزینه برای انتقال پایتخت فرهنگی انجام شده است، با استفاده از تحلیل سلسله مراتبی AHP و با به کار گیری نرم افزار Expert Choice سنجه ها ارزیابی و وزن دهی شده و به رتبه بندی گزینه ها پرداخته شده است و با استفاده از نرم افزار EXCELL به تجزیه و تحلیل داده های بدست آمده پرداخته شده، هم چنین از نرم افزار Arc Gis برای ترسیم نقشه بهره گرفته شده است.

انتقال پایتخت فرهنگی :

ارزیابی معیارها و زیر معیارها

برای انتقال پایتخت فرهنگی از تهران شهری مورد انتخاب قرار می گیرد که از لحاظ شاخص های اساسی و مهم وضعیت مناسبی را داشته باشد به این منظور ۵ معیار و ۱۳ زیر معیار در نظر گرفته شده ،

- طبق ارزیابی نهایی معیارها و زیر معیارها :

شکل ۵ : نتیجه نهایی ارزیابی معیارها و زیر معیارها (نرخ ناسازگاری : ۰.۰۸) منبع : (نگارندگان)

در نهایت پنج شاخص پژوهشی ساختار اجتماعی - فرهنگی ، شرایط زیست محیطی ، قرارگیری در پهنه های کمتر خطرناک ، امکانات و زیرساخت های مناسب و جمعیت به ترتیب با وزن های ۰.۲۸ ، ۰.۱۵۴ ، ۰.۲۴۴ ، ۰.۰۹۵ و ۰.۰۸۰ را به خود اختصاص داده اند که در شکل شماره ۵ نشان داده شده است.

پس از بررسی با توجه به ویژگی ها و اطلاعات هر کدام از گزینه ها که توسط منابع و آمارنامه ها جمع آوری شده ، ویژگی های هر کدام از گزینه ها استخراج شده و با توجه به آن ها هر کدام از گزینه ها را نسبت به معیارها و زیر معیارهای پژوهش مورد ارزیابی قرار داده که در نهایت نتایج زیر بدست آمده است :

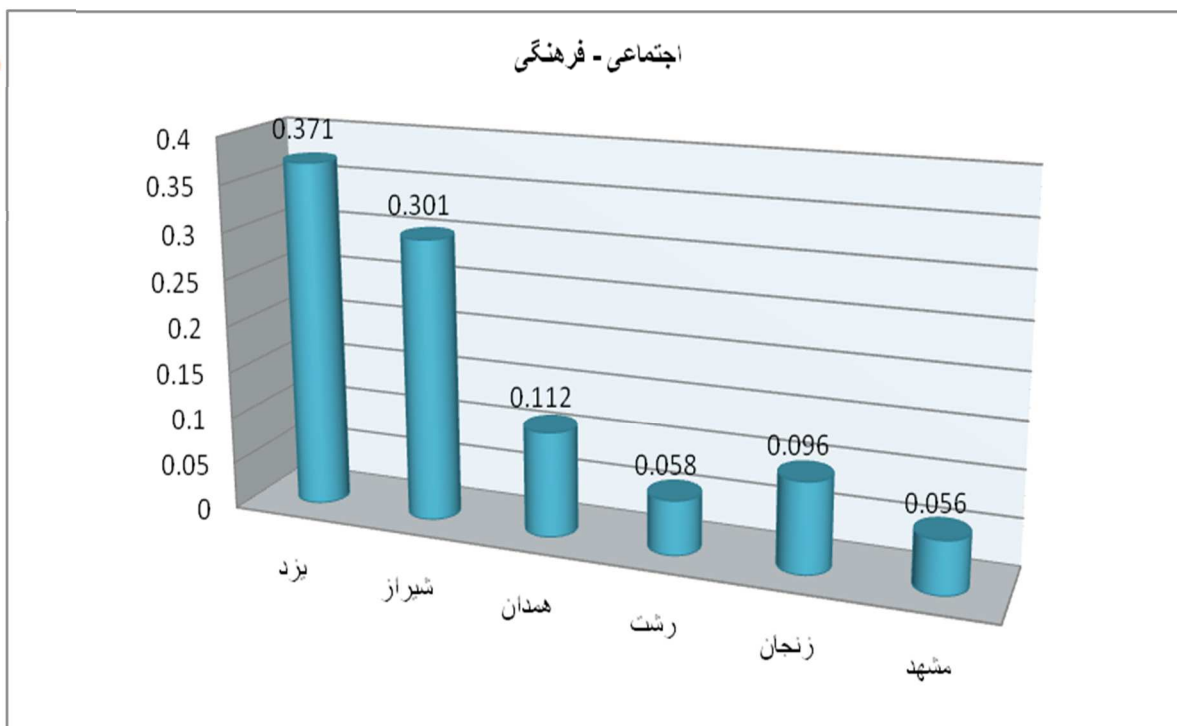
بررسی معیار ساختار اجتماعی و فرهنگی :

جدول ۳: وزن معیار و زیر معیارهای اجتماعی - فرهنگی

وزن سنجه های معیار ساختار اجتماعی - فرهنگی				
نام شهر	سابقه تاریخی	سابقه پایتخت بودن	تراکم آثار تاریخی	وزن نهایی
یزد	۰.۴۲۰	۰.۱۴۰	۰.۳۷۵	۰.۳۷۱
شیراز	۰.۲۸۹	۰.۴۱۷	۰.۲۹۹	۰.۳۰۱
همدان	۰.۰۹۶	۰.۲۱۲	۰.۱۰۰	۰.۱۱۲
رشت	۰.۰۶۵	۰.۰۶۴	۰.۰۴۵	۰.۰۵۸
زنجان	۰.۰۸۸	۰.۰۵۱	۰.۱۲۶	۰.۰۹۶
مشهد	۰.۰۴۲	۰.۱۱۶	۰.۰۵۶	۰.۰۵۶

(مرجع : محاسبات نگارندگان)

پس از بررسی نهایی معیار ساختار اجتماعی و فرهنگی نتایج حاصل نشان می دهد که در بین گزینه های مورد بررسی یزد و شیراز با وزن های ۰.۳۷۱ و ۰.۳۰۱ مناسب ترین گزینه هاست.

شکل ۶: نتیجه نهایی از ساختار اجتماعی و فرهنگی منبع : (نگارندگان)

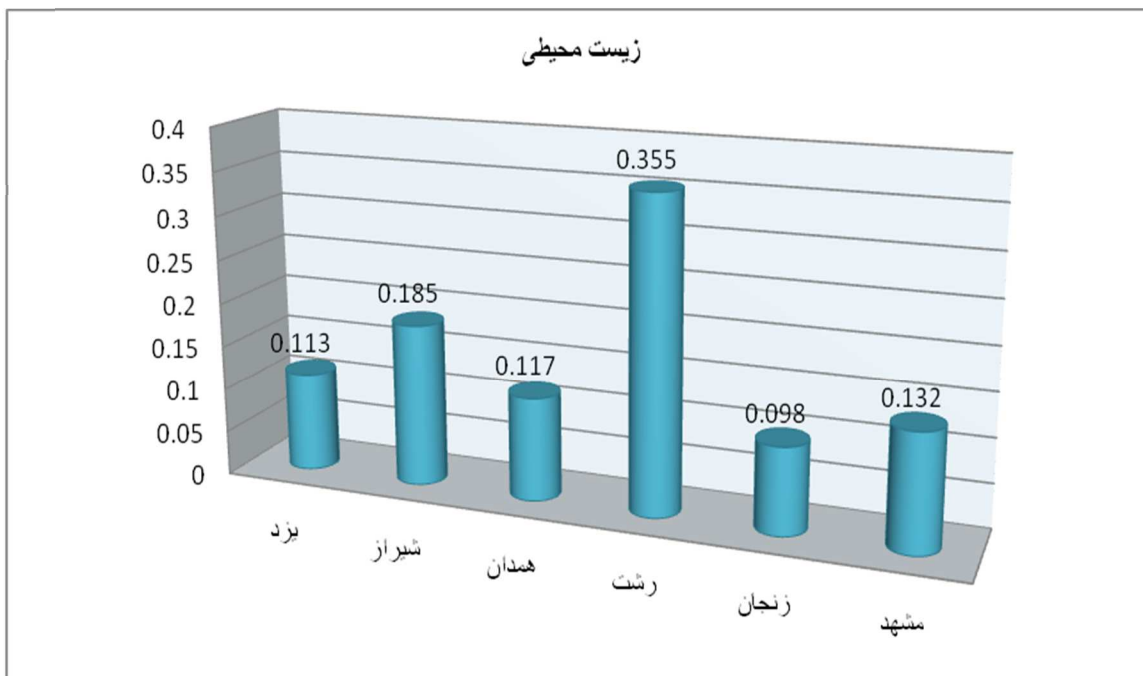
بررسی معیار شرایط زیست محیطی :

جدول ۴: وزن معیار و زیر معیارهای شرایط زیست محیطی

وزن سنجه های معیار شرایط زیست محیطی				
نام شهر	وسعت	آب و هوا	منابع آب	وزن نهایی
یزد	۰.۱۷۱	۰.۱۴۹	۰.۰۳۷	۰.۱۱۳
شیراز	۰.۲۴۲	۰.۲۲۵	۰.۱۰۴	۰.۱۸۵
همدان	۰.۰۶۳	۰.۰۶۲	۰.۲۲۱	۰.۱۱۷
رشت	۰.۰۶۴	۰.۴۰۶	۰.۳۶۶	۰.۳۵۵
زنجان	۰.۰۶۶	۰.۰۴۷	۰.۱۸۹	۰.۰۹۸
مشهد	۰.۳۹۴	۰.۱۱۰	۰.۰۸۳	۰.۱۳۲

(مرجع : محاسبات نگارندگان)

پس از ارزیابی کلی گزینه ها در نهایت بین گزینه های مورد بررسی از لحاظ معیار کلی شرایط زیست محیطی رشت و شیراز با وزن های ۰.۳۵۵ ، ۰.۱۸۵ مناسب ترین گزینه ها می باشند .

شکل ۷: نتیجه نهایی از شرایط زیست محیطی منبع : (نگارندگان)

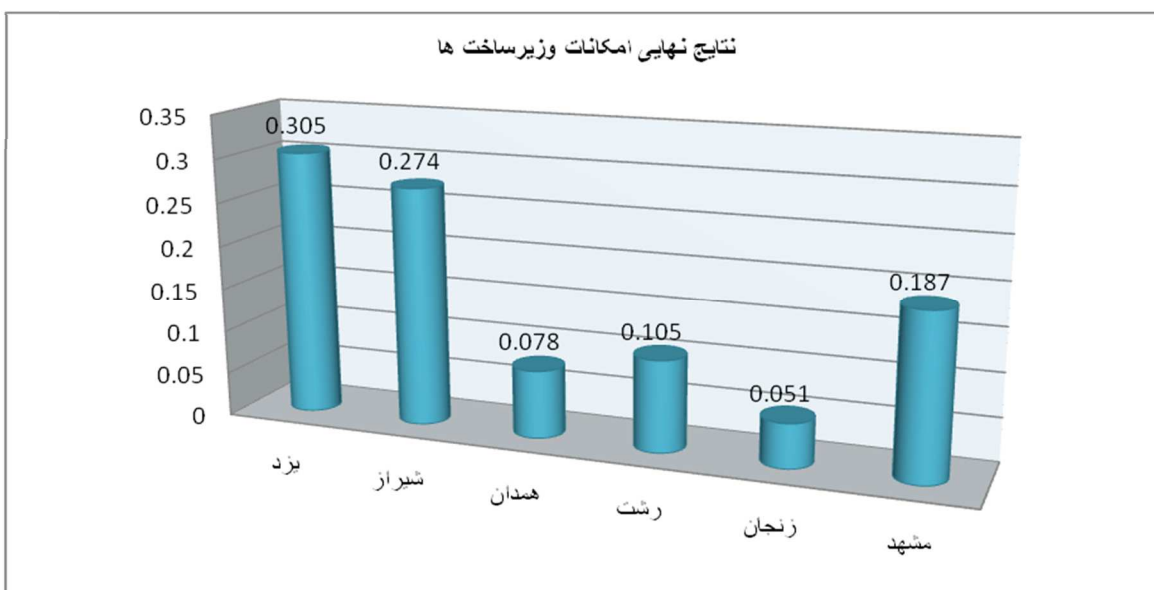
بررسی معیار امکانات و زیرساخت های مناسب :

جدول ۵ : وزن معیار و زیر معیارهای امکانات و زیرساخت های مناسب

وزن سنجه های معیار امکانات و زیرساخت های مناسب					
وزن نهایی	شبه حمل و نقل سطحی	راه آهن	فرودگاه	موقعیت ارتباطی	نام شهر
۰.۳۰۵	۰.۳۸۳	۰.۱۲۱	۰.۱۴۹	۰.۳۵۸	یزد
۰.۲۷۴	۰.۲۳۱	۰.۳۰۸	۰.۲۶۵	۰.۲۸۷	شیراز
۰.۰۷۸	۰.۰۸۴	۰.۰۴۲	۰.۰۵۸	۰.۰۹۰	همدان
۰.۱۰۵	۰.۰۶۸	۰.۲۰۴	۰.۰۷۷	۰.۰۹۷	رشت
۰.۰۵۱	۰.۰۵۱	۰.۰۵۱	۰.۰۴۶	۰.۰۵۳	زنجان
۰.۱۸۷	۰.۱۸۲	۰.۲۷۵	۰.۴۰۵	۰.۱۱۵	مشهد

(مرجع : محاسبات نگارندگان)

پس از بررسی شش گزینه از لحاظ معیار امکانات و زیرساخت های مناسب نتایج حاصل نشان می دهد که در بین گزینه های مورد بررسی یزد و شیراز با وزن های ۰.۳۰۵ و ۰.۲۷۴ مناسب ترین گزینه ها می باشند .

شکل ۸ : نتیجه نهایی از امکانات و زیرساخت ها منبع : (نگارندگان)

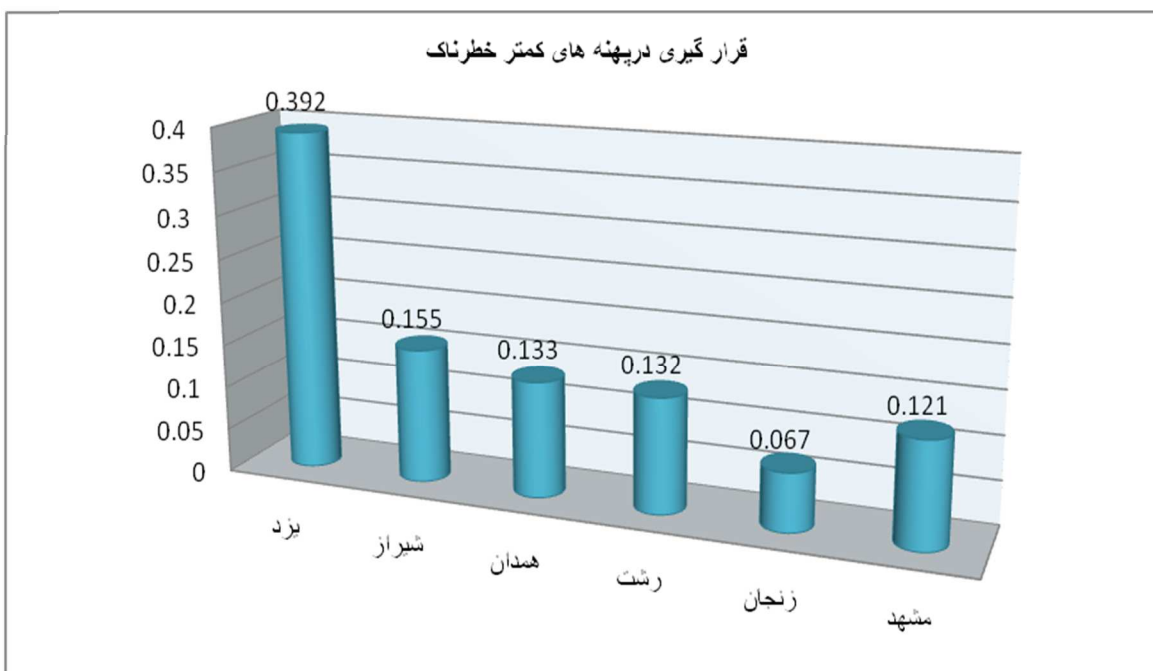
بررسی معیار قرارگیری در پهنه های کمتر خطرناک :

جدول ۶: وزن معیار و زیر معیارهای قرارگیری در پهنه های کمتر خطرناک

وزن سنجه های قرارگیری در پهنه های کمتر خطرناک				
نام شهر	زلزله	سیل	طوفان	وزن نهایی
یزد	۰.۴۲۸	۰.۴۶۳	۰.۰۵۹	۰.۳۹۲
شیراز	۰.۱۷۹	۰.۱۱۵	۰.۰۸۴	۰.۱۵۵
همدان	۰.۱۵۳	۰.۰۶۷	۰.۱۲۹	۰.۱۳۳
رشت	۰.۱۲۲	۰.۰۴۰	۰.۳۴۳	۰.۱۳۲
زنجان	۰.۰۴۱	۰.۰۹۳	۰.۱۶۹	۰.۰۶۷
مشهد	۰.۰۷۶	۰.۲۲۱	۰.۲۱۷	۰.۱۲۱

(مرجع: محاسبات نگارندگان)

نتایج نهایی از لحاظ معیار قرارگیری در پهنه های کمتر خطرناک نشان می دهد که در بین گزینه های مورد بررسی شهر های یزد و شیراز با وزن های ۰.۳۹۲ و ۰.۱۵۵ مناسب ترین گزینه ها می باشند .

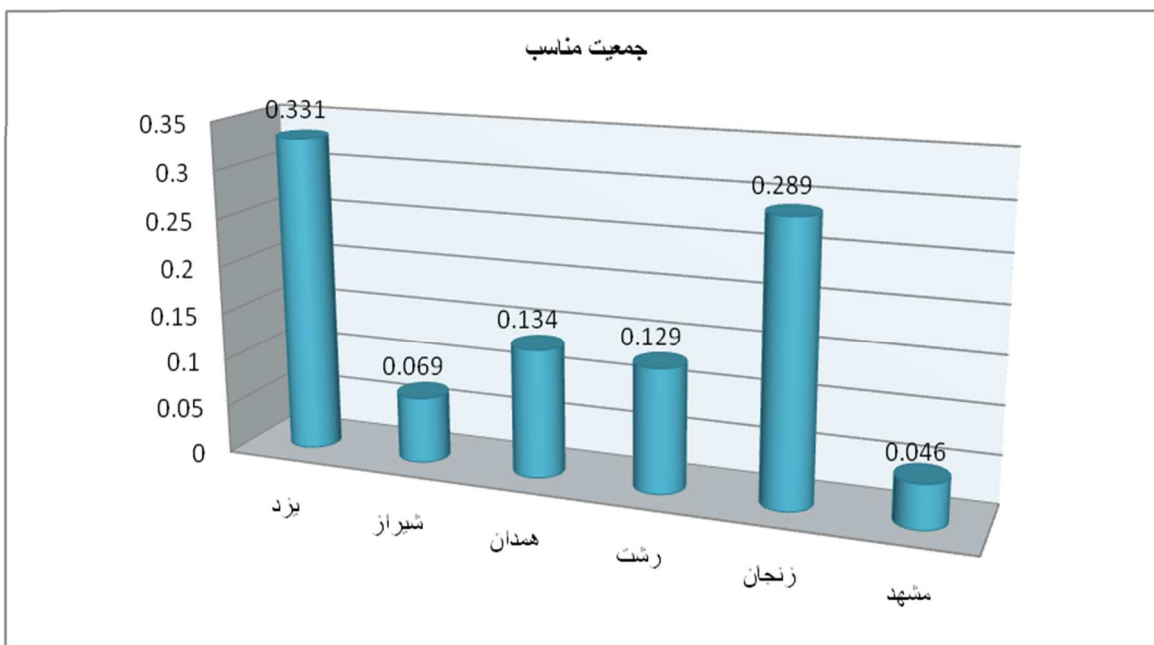
شکل ۹: نتیجه نهایی از قرارگیری در پهنه های کمتر خطرناک منبع : (نگارندگان)

جدول ۷: وزن معیار جمعیت گزینه های مورد مطالعه

وزن سنجه های اجتماعی - فرهنگی	
وزن نهایی	نام شهر
۰.۳۳۱	یزد
۰.۰۶۹	شیراز
۰.۱۳۴	همدان
۰.۱۲۹	رشت
۰.۲۸۹	زنجان
۰.۰۴۶	مشهد

(مرجع: محاسبات نگارندگان) نرخ ناسازگاری (۰.۸)

نتایج حاصل نشان می دهد که در بین شهرهای مورد بررسی از لحاظ زیر معیار جمعیت شهر های یزد و زنجان با وزن ۰.۳۳۱ و ۰.۲۸۹ مناسب ترین و شهرهای مشهد و شیراز با وزن های ۰.۰۶۹ و ۰.۱۲۹ نامناسب ترین شهرها می باشند .

شکل ۱۰: نتایج جمعیت گزینه های مورد مطالعه (نرخ ناسازگاری : ۰.۸). منبع: (نگارندگان)

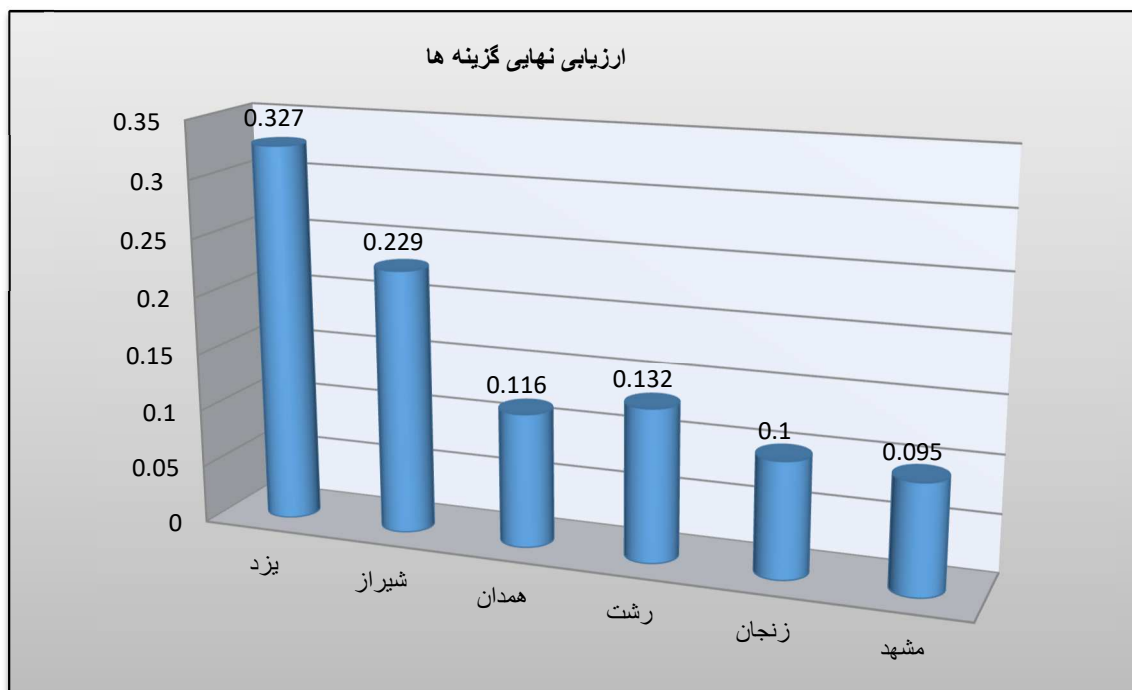
ارزیابی نهایی گزینه ها :

جدول ۸: امتیازات نهایی از ارزیابی شهرها

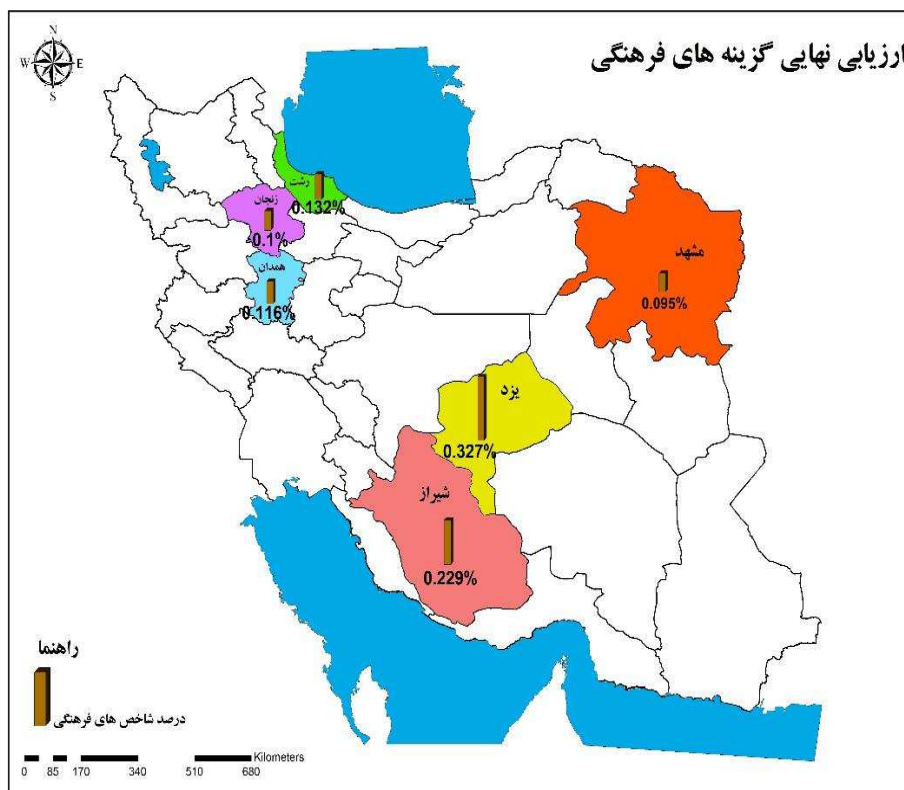
ارزیابی نهایی گزینه ها	
وزن نهایی	نام شهر
۰.۳۲۷	یزد
۰.۲۲۹	شیراز
۰.۱۱۶	همدان
۰.۱۳۲	رشت
۰.۱۰۰	زنجان
۰.۰۹۵	مشهد

(مرجع : محاسبات نگارندگان)

پس از ارزیابی گزینه ها از لحاظ معیارها و زیرمعیارهای مورد بررسی طبق ویژگی های گزینه ها ، در نهایت امتیازات نهایی هر کدام بدست آمده ، نتایج حاصل طبق جدول شماره ۸ نشان می دهد که در بین گزینه های مورد بررسی شهر یزد با وزن ۰.۳۲۷ مناسب ترین گزینه برای پایتخت فرهنگی می باشد .

شکل ۱۱: نتیجه نهایی از ارزیابی گزینه ها مرجع : (نگارندگان)

شکل ۱۲: ارزیابی نهایی گزینه های فرهنگی

نتیجه گیری

با آگاهی و اعتماد به این مهم که بهترین گزینه برای حل مشکلات تهران استفاده از سناریوها و استراتژی های متنوع تمرکز زدایی همه جانبه است در این پژوهش مهم ترین هدف اصلی تعیین مناسب ترین گزینه ها برای چند پایتختی شدن کشور برای رهایی از تمرکز می باشد. طبق بررسی انجام شده معیارها و زیر معیارها در نهایت پنج شاخص پژوهشی اجتماعی - فرهنگی، شرایط زیست محیطی، قرارگیری در پهنه های کمتر خطرناک، امکانات و زیرساخت های مناسب، جمعیت به ترتیب وزن های ۰.۴۲۸، ۰.۱۵۴، ۰.۲۴۴، ۰.۰۹۵، ۰.۰۸۰ را به خود اختصاص داده اند. بین گزینه های مورد بررسی از لحاظ معیار کلی اجتماعی - فرهنگی یزد و شیراز با وزن های ۰.۳۷۱، ۰.۳۰۱، مناسب ترین، از نظر معیار شرایط زیست محیطی رشت و شیراز با وزن های ۰.۳۵۵ و ۰.۱۸۵ مناسب ترین، بین گزینه های مورد بررسی از لحاظ معیار قرارگیری در پهنه های کمتر خطرناک نتایج نشان می دهد یزد با وزن ۰.۳۹۲ مناسب ترین گزینه، از لحاظ معیار امکانات و زیرساخت های مناسب نتایج حاصل نشان می دهد که در بین گزینه های مورد بررسی یزد و شیراز با وزن های ۰.۳۰۵، ۰.۲۷۴ مناسب ترین، از نظر معیار جمعیت یزد و زنجان با وزن های ۰.۳۳۱، ۰.۲۸۹ مناسب ترین گزینه ها می باشند.

پس از ارزیابی گزینه ها از لحاظ معیارها و زیرمعیارهای مورد بررسی طبق ویژگی های گزینه ها ، در نهایت امتیازات نهایی هر کدام بدست آمده ، که در بین گزینه های مورد بررسی یزد با وزن ۳۲۷. مناسب ترین گزینه برای انتقال پایتخت فرهنگی از تهران می باشد.

پژوهش حاضر می تواند برای سیاستمداران کشور و تصمیم گیری های آن ها بسیار مفید و حائز اهمیت باشد . از یافته های پژوهش می توان برای رهایی از تمرکز از تهران و انتخاب مناسب ترین گزینه برای انتقال پایتخت فرهنگی استفاده نمود . براساس تجارب بسیاری از کشورهای جهان ، یکی از مؤثرترین شیوه ها برای کاهش رشد نامتوازن شهری ، انتقال و جابه جایی نقش های ، سیاسی ، اداری ، اقتصادی و فرهنگی شهر به سایر نواحی کشور باشد . کشورهای زیادی در جهان این تجربه را شاهد بوده اند همچون استرالیا که توانست فعالیت های سیاسی ، اداری و اقتصادی را میان شهرهای کامبرا ، ملبورن و سیدنی توزیع کند یا بمبئی و دهلی نو و یا واشنگتن دی سی و نیویورک در ایالات متحده آمریکا که هر کدام این سیاست را عملی ساختند و با این سیاست ، فشار ناشی از توسعه شتابان و سریع کشور را از دوش شهرهای اصلی و مرکزی برداشته و فرصت ترمیم آنها را فراهم آورده اند .

منابع

- احمدی پور، زهرا؛ حافظ نیا، محمد رضا؛ قلی زاده، علی ولی؛ (۱۳۸۸) تبیین عوامل مؤثر در مکان‌گزینی پایتخت در ایران باستان (با اشاره به تأثیرات آن در تکوین هویت ایرانی) علوم سیاسی: مطالعات ملی - شماره ۳۹.
- ابراهیم زاده عیسی، موسوی، میرنجف (۱۳۹۵) بررسی میزان تأثیرگذاری جابجایی برخی از کارکردهای شهر تهران در ساماندهی وضعیت پایتخت در ایران، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال دوازدهم شماره اول.
- احمدی پور، زهرا، ولی قلیزاده، علی (۱۳۸۶) تبیین عوامل مؤثر در مکان‌گزینی پایتخت‌ها در ایران، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال سوم، شماره سوم.
- باستانی راد، حسن (۱۳۹۰): «نظام پایتختی ایران در عصر سلجوقیان: با تأکید بر دارالملک‌های کرمان»، فصلنامه مطالعات تاریخ فرهنگی، سال ۳ شماره ۱۰، تهران، صص ۴۲ - ۳۹.
- پاپلی یزدی، محمد حسین (۱۳۹۴) تمرکز زدایی اداری - شغلی راهکاری برای تمرکززدایی از تهران، مجموعه مقالات همایش تمرکززدایی و ساماندهی پایتخت، صص ۸۴ - ۷۵.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۵). جامعه‌شناسی نظم. تهران، نشرنی.
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۱)؛ جغرافیای سیاسی ایران؛ چاپ اول، تهران: سمت.
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۱)؛ رابطه متقابل امنیت و دفاع با آمایش سرزمین؛ مجموعه مقالات آمایش سرزمین و دفاع سرزمینی، چاپ اول، دانشگاه امام حسین.
- زلزله تهران و نقش دانش و فناوری (۱۳۸۹)؛ روزنامه همشهری، شماره ۵۳۰۸، سه شنبه ۱۴ دی ماه.
- شایان، سیاوش و دیگران؛ جغرافیا؛ کتاب درسی سال دوم آموزش متوسطه، وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۸۸.
- شمس، عبدالمجید (۱۳۹۰)، حاکمیت ملی، تهران: نشر مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- کامرودی کجوری، موسی (۱۳۹۲)، آسیب‌ها و راهکارهای قانونی - اجرایی تملک املاک واقع در طرح‌های ساماندهی بافت فرسوده شهر ایران. مدیریت شهری، دوره ۱۱، شماره ۳۱، صفحات ۲۵۵-۲۴۱.
- گلی، علی، عسگری، علی (۱۳۸۹)، زلزله تهران و ارزیابی فضایی آسیب‌پذیری بنگاه‌های اقتصادی: مطالعه موردی شبکه بانکی شهر تهران، برنامه ریزی و آمایش فضا، دوره چهاردهم، شماره ۳.
- فیروزی، محرمعلی، غفاری، علی (۱۳۹۲)، انتقال پایتخت مخالفان و موافقان، رشد آموزش جغرافیا، دوره ۲۸، شماره ۱.
- قالیباف، محمداقبر، عزت پناه، بختیار و پورموسی، سیدموسی (۱۳۸۹)، «تمرکزگرایی فضایی و اثرات آن بر گسترش فیزیکی و ساختار فضایی شهر (مطالعه موردی: سنندج)»، فصلنامه فضای جغرافیایی دوره ۹، شماره ۳۲.
- قراگوزلو، علیرضا، آل شیخ، علی اصغر، سجادیان، مهیار (۱۳۹۰) واکاوی نگرش‌های عمده کنترل آلودگی هوای ناشی از ترافیک در مدیریت شهری به منظور ارائه چارچوبی منطبق بر پارادایم پایداری در تامین مالی شهرداری‌ها مطالعه موردی: (کلانشهر تهران)، فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی شهری چشم انداز زاگرس، سال سوم، شماره ۹.
- مدنی، قاسم (۱۳۸۹). «بررسی مسائل و مشکلات کلانشهر تهران بخش چهارم (سناریوهای ممکن برای نقش و کارکرد آینده شهر تهران). استناداری تهران»
- مرکز آمار ایران نتایج کلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵.
- محمودیان، علی اکبر (۱۳۸۴) نگاهی به تهران از آغاز تاکنون. تهران: موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی، چاپ اول.
- مهدوی، بیتا؛ هر دقیقه تنفس در تهران مساوی با کشیدن نه نخ سیگار، روزنامه اطلاعات، شماره ۲۴۶۸۵، دوشنبه ۱۹ بهمن ۱۳۸۸.

- وزارت مسکن و شهرسازی (۱۳۸۴). چشم انداز تمرکززدایی از تهران ، نهاد مطالعه و تهیه طرح های توسعه شهری.
- یاسوری ، مجید ، حاتمی نژاد ، حسین ، اسدزاده هائیه (۱۳۹۳) بررسی راهکارهای تمرکززدایی در ایران - تهران (قبل از انقلاب اسلامی تا کنون) ، آمایش سرزمین ، دوره ششم ، شماره اول.
- Johnson, craig (2003). Decentralization in india: poverty, politics and panchayati raj , university of Guelph , Ontario.
- Kamranoudi Kojori, Moses (2005), Structural Barriers to Urban Development Management in Tehran, Quarterly Journal of Urban Planning, Nos. 13 & 14.
- Latifi, Gholamreza (2005), Urban Management Process of Tehran after the Imposed War, Political-Economic Quarterly, Nos. 217 and 218.
- Mire'i, Mohammad and Amir Fathi, Sohrab Amiriyan and Hatam Parnian (2016), Study and prioritizing the organization of the capital in Iran, Journal of Geography and Environmental Sustainability, No. 18
- Royaume du maroc (2009), ministere de la fonction publique, deconcentration administrative colloque national e rabat 7 et 8 mai.
- Rafiean, Mojtaba, Naser Barakpour and Mehrdad Roknipoor (2008), Evaluation of Strategies for the Development of Metropolitan Regions in Sustainable Development Perspective (Based on SEA Model): Case Study: Tehran City Urban Design Quarterly, No. 19.
- Sheikhi, Mohammad and Najmeh Agha Mohseni Fashimi (2015), Evaluation of the policy of transferring the administrative and political capital of Tehran metropolis, Quarterly Urban and Regional Development Planning, No. 2
- Schatz, E. (2003). When Capital Cities Move: The Political Geography of Nation and State (No. 303, pp. 1-29). Working Paper.
- namehnews.com